

ספר המקנה' של ראש-פינה

נקדימון רוגל

מבוא

רוב המחקרים שעניינם ראשית המעורבות של הבארון רוטשילד בהתיישבות היהודית בארץ-ישראל עוסקים במניעיו של הבארון.¹ החוקרים נדרשו במידה מעטה לתהליך העברתן של המושבות הראשונות לחסותו.² יש שקבעו כי רק אחרי ביקורו של הבארון בארץ-ישראל ב-1887, הגיעה הפקידות לכלל שיטה של ממש, שכללה את בעלותו הוא על האדמות בתמורה לתמיכה קבועה...²*

כבר בשלב מוקדם של התעניינותו באפשרות שיבוא לעזרת המושבות דרש הבארון להישאר עלום-שם, והבהיר כי יעמיד תנאים לכל יוזמה מצדו. התנאי הראשון שהתנה הבארון היה שיינתנו לו בעלות מלאה ושליטה מוחלטת על הקרקע שנרכשה בשביל המושבה וכן שיובטח לו בבטחון מלא וגמור שהקרקע תישאר בבעלותו בלי התערבות ובלי טענות ומענות.³ הוועד המרכזי של האגודות ליישוב ארץ-ישראל ברומניה, ועד גלאץ, הסכים לתנאי הזה, משום שקצרה ידו מלסייע לשתי המושבות של יהודי רומניה — זמארין וראש-פינה, שנקלעו למצוקה קשה כבר בראשית דרכן.⁴ לכאורה, נוח היה לו לוועד לוותר על אדמות זמארין, שנרכשו בכספו והיו רשומות על-שם נשיא הוועד המרכזי, יצחק לבל. לעומת זאת, אדמת ראש-פינה היתה קניינם של המתיישבים עצמם. להפתעתו של שליח הבארון, אליהו שייד, דווקא בזמארין סירבו כתריסר מתיישבים להתמסר לידי הבארון בלי תנאים, ואילו בראש-פינה מצא שייד נכונות לויתורים בלא סייג. מכיוון

- 1 D. Druck, *Baron Edmond Rothschild: The Story of a Practical Idealist*, New York 1928; I. 1
ש' ; Margalith, *Le Baron Edmond de Rothschild et la colonisation juive en Palestine*, Paris 1956
שאמה, בית רוטשילד וארץ-ישראל, ירושלים תש"ם, עמ' 82-15; " מרגלית ו" גולדשטיין, 'מפעלו של הבארון
רוטשילד, 1882-1899', " קולת (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העליה הראשונה, א,
ירושלים תש"ן, עמ' 419-422 והפניות, שם; ד' גלעד, 'הבארון, הפקידות והמושבות הראשונות בארץ-ישראל
— הערכה מחדש', קתדרה 2 (חשוון תשל"ז), עמ' 59-68.
- 2 ראה: " קלוזנר, חיבת ציון ברומניה, ירושלים תשי"ח, עמ' 242-244; ר' אהרנסון, הבארון והמושבות, ירושלים
1990, עמ' 42-47.
- *2 ראה: " בן-ארצי, המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל 1882-1914, ירושלים תשמ"ח, עמ' 18. בן-ארצי מסתמך
על שאמה (לעיל, הערה 1), עמ' 83 והלאה.
- 3 מכתב מאת ע' ונציאני אל ש' פינלש, 29 באוגוסט 1883, מובא בפרוטוקול האסיפה הכללית של הוועד המרכזי
בגלאץ, 16-17 בספטמבר 1883 (חוברת מודפסת בגרמנית), אצ"מ, A9/205, עמ' 30-31.
- 4 קלוזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 220-225.

שלמד לקח בזמארין, לא הגיש שייד למתיישבי ראש-פינה דף נייר חלק' לחתימה, אלא ניסח הסכם מפורט.

ההסכם בין הבארון למתיישבי ראש-פינה, 'ספר המקנה' של ראש-פינה, נתפרסם בשעתו בנוסחים שונים, ב'המגיד' וב'המליץ'.⁵ להלן יובא הנוסח שפורסם בשבועון בגרמנית של אגודת 'בני-ברית' בקטוביץ, 'Der Colonist'.⁶ באותו גליון נדפס גם מכתב ארוך שנשלח מראש-פינה, ובו תיאור השתלשלות האירועים מבואר של שייד לארץ ועד לחתימת ההסכם עימו בתום המשא-ומתן. מלבד מסמכים אלה מובאים כאן לראשונה מקורות המעידים על שעבוד אדמות המושבה למלווה בריבית מצפת ועל חובותיהם הפרטיים של המתיישבים, על היחסים בין יוצאי רומניה ליוצאי רוסיה במושבה ועל הסכסוך הראשון בין המושבה ובין הפקיד שהופקד עליה מטעמו של הבארון.

הבארון לא תבע בעלות גמורה על האדמות כדי להגדיל את נכסיו. שייד פעל — בהנחיית הבארון — להשיג בעלות גמורה על האדמות, וזאת במגמה לקבוע אגב כך את המעמד של המתיישבים כאריסים, המעבדים קרקע לא להם וחייבים בציינות גמורה כלפי בעל הקרקע, לפי חוקי צרפת. הקיצבה החודשית למתיישבים, שבה במקום מתן קרקע, אמצעי-ייצור והדרכה חקלאית, הידקה עוד יותר את תלותם בבארון ובפקידיו, במקום לקדם לעצמאות.

דוד שוב

תוחלת נכובה

השמועה שנציג מטעם הבארון רוטשילד בא לארץ-ישראל בסוף אוקטובר 1883⁷ הגיעה לראש-פינה שעה שהמתיישבים היו לאחר ייאוש. מצבם נידרדר והלך.⁸ הם הוציאו את כל הכספים שהביאו מרומניה, מכרו בעלי-חיים, בהמות עבודה, כלי-עבודה וחפצים אישיים, ונאלצו למשכן את אדמתם ואת הבתים שבנו, בצמוד לכפר הערבי ג'אעונה.⁹ מייסד המושבה, דוד שוב, העריך כי 2,000 פרנג זהב, בנוסף למחיר הקרקע, עשויים להספיק לביטוסה הראשוני של משפחה בת 5

5 המליץ, כ (י"ג בטבת תרמ"ד); המגיד, כח, הוספה לגליון 50 (כ"ח בכסלו תרמ"ד).
 6 Der Colonist, I, 49 (21.12.1883), pp. 2-3. [להלן: Der Colonist]. על אגודת 'בני-ברית' בקטוביץ ראה: י' קלוזנר, בדרכי ציון וירושלים, ירושלים תשל"ח, עמ' 139-140.
 7 שייד הפליג ממרסיי ב-5 באוקטובר 1883. למכתב ששלח מ' ארלאנגר אל ש' הירש באותו תאריך, ובו נזכרת הפלגתו, ראה: ש' יבנאלי, תקופת חיבת ציון, ב, תל-אביב 1961, עמ' 239. לדברי ש' לסקוב, הגיע שייד ארצה בפעם הראשונה בספטמבר 1883, ולא כך הדבר. ראה: ש' לסקוב (עורכת), כתבים לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ-ישראל, כ, תל-אביב תשמ"ה, תעודה מס' 268, עמ' 220, הערה 1.
 8 מ"ד ש"ב, תולדות האחויות בגליל העליון, ורשה תרנ"ב, עמ' 11-12 [להלן: ש"ב, האחויות]; מ"ד שוב [כך!], זכרונות לבית דויד, ירושלים תשל"ג (ירושלים תרצ"ז), עמ' קד-קז [להלן: שוב, זכרונות]; ש"ז בנדל, ספר מזכרת יעקב, צ'רנובין תרנ"ב, דף יח-יט.
 9 בתחילה קנו יהודים מצפת שליש מאדמות הכפר, שליש נוסף נשאר בידי הפלאחים שלא עזבו, ושליש היה רכושם של מוסלמים עשירים מצפת. מ"ד שוב קנה שני שלישי מן האדמות שרכשו היהודים הצפתים בשנת תרל"ח, ואת השליש הנותר קנו יהודים אחדים מרוסיה. אין זה המקום לעשות סדר בנתונים הסותרים על שטח האדמה שקנו הצפתים מן הערבים, על השטח שקנה שוב מהם ועל מכירות שמכר לאחרים. הסתירות נובעות מריבוי אמות-המידה במקורות השונים: אָקר, דונם 'תורכי' (דולאם) ודונם מטרי, הקטאר, פדאן, דסיאטין ואפילו פאלטשעס, שמקורה ביידיש שבפי יהודי רומניה. יש מקורות שהביאו בחשבון את כל שטח הקרקע — בוסתנים, שטחי טרשים ומרעה — ויש שהביאו בחשבון רק 'שרדה לעבודה', כלומר קרקע הראויה לחריש ולגידולי פלחה.

Der Colonist

Zeitschrift für Beförderung der Emigration unterdrückter Juden.

Organ der Alliance für "שוב א"י

Diese Zeitschrift erscheint jeden Freitag und kostet quartallich durch die Post bezogen 1,00 Mk. bei freier Zustellung 1,25 Mk. nach Oesterreich 70 Kr., nach Rußland 1 Rubl.

Herausgegeben vom Vereine בני ברית in Kattowik P.-S. Der Erlang fließt zur Vereinskasse.

Inserate werden für den Normalraum von 30 □ cm mit 2 Mk., die Zeilzeile mit 15 ₪ berechnet.

ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדש וירשו בית יעקב את מורשיהם.

Nr. 49.

Kattowik, den 21. December

1883.

כותר Der Colonist מיום 21 בדצמבר 1883

נפשות, ¹⁰ המציאות לימדה כי לא היה בכך די. בוו אחר זו הונחתו על מתיישבי ראש-פינה מכות קשות. מדמשק יצאה פקודה להפסיק את בניית הבתים, וקבלת רשיון בדיעבד מן הוואלי עלתה בדמים מרובים. בשנת תרמ"ג, השנה שבה עלו המתיישבים על הקרקע, נתאחרו הגשמים והחריש הראשון נערך רק בתחילת טבת. יום ב' בטבת תרמ"ג תוכנן להיות חג ייסוד המושבה. הסמיכו אליו גם את החתונה הראשונה, חתונתם של ירוחם פישל רובינשטיין ומלכה בלום. החתן והכלה באו רכובים מצפת, ובקבלת הפנים ירו לכבודם יריות שמחה. מאקדחו של צעיר אחד, ישראל קליסקר, בן למשפחה מרוסיה, נפלט כדור שפגע בפועל בניין ערבי מצפת והרגו. ¹¹ השמחה הושבתה. לאחר מעשה למדו מתיישבי ראש-פינה את הלקח המר, ובתקנון שתיקנו עבור 'מושה"ק [מושבת הקודש] ראש פנה, נכלל סעיף מיוחד, שעניינו זהירות בשימוש בנשק חם. ¹² משפטו של קליסקר נמשך 8 חודשים, והיה כרוך בהוצאות מרובות. הוא יצא זכאי, אך כופר-הנפש ששולם למשפחת ההרוג עלה על 8,000 פרנק, ורוקן לגמרי את הקופה המשותפת של המתיישבים שהיתה דלה בלאו הכי. ¹³ התקרית חידדה עוד יותר את היחסים בין יוצאי רומניה ובין יוצאי רוסיה במקום. חלק

10 שוב, זכרונות, עמ' פ.

11 על הריגת הפועל הערבי בשגגה ראה: מכתב ועד ראש-פינה אל העורך, המגיד, כו, 6 (א' דר"ח אדר א' תרמ"ג); וראה עוד: שם, 7 (ז' באדר א' תרמ"ג). ראה גם: מכתב אל העורך, חבצלת, יג, 8 (א' באדר א' תרמ"ג) (המכתב נשלח מראש-פינה בט"ז בטבת תרמ"ג); מכתב מאת שייד בחיפה אל ש' הירש במקווה-ישראל, 7 בנובמבר 1883, אצ"מ, J41/74. שייד ביקש את עזרת הירש בסידור עבודה בעקרון לצעיר מראש-פינה, מחשש שאם יחזור ממקום גלותו ביפו לאזור צפת, יתנקמו בו הערבים. לדברי שוב, עוב הצעיר את הארץ וירד מצרימה, ראה: שוב, זכרונות, עמ' צט. אך נראה ששוב טעה. קליסקר עבד בעקרון ונמלט למצרים רק בפרץ מלחמת-העולם הראשונה, ראה: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, י, תל-אביב 1959, עמ' 3621.

12 שריב, זכרונות, עמ' פא-פח. התקנון נחתם ביום ד', אדר"ח אדר א' תרמ"ג, והסעיף הנזכר הוא סעיף נט בתקנון. על הקופה המשותפת ועל הבעיה של 'עשירים ועניים' בראש-פינה ראה: שוב, זכרונות, עמ' עט-פא; הנ"ל, האחוזות, עמ' 12. בדרך הטבע, כשגברה המצוקה, נתגלעו מריבות בין השותפים. לדברי הוועד 'הרוסי', אחד מחבריו היה נחום קליסקר, אבי הצעיר שנאסר, עלה הכופר ל-350 חצאי אימפריאליים, שהם 1,750 רובל זהב (כ-7,000 פרנק זהב) בלבד. ראה: מכתב לעורך, המליץ, כ, 85 (ט"ז בחשוון תרמ"ד).

מאדמות הכפר הערבי ג'אעונה נקנו על-ידי יעקב גורוהובסקי, שכונה 'דער רוסישער'.¹⁴ הוא מכר חלק מאדמותיו למשפחות אחדות, שבאו לארץ מרוסיה, וחלק מכר ללורנס אוליפנט, והלה בנה שם בתים למשפחות מספר.¹⁵ יוצאי רוסיה טענו שיוצאי רומניה מקפחים אותם ונוטלים לעצמם את כל התרומות מחוץ-לארץ, ובכלל זה גם את הכסף המגיע מרוסיה, ועל כן הקימו ועד לעצמם 'בתוככי ראש-פינה'.¹⁶ הוועד של גלאץ הזניח את ראש-פינה, והסתפק בסיוע סמלי. בתוך כך עלתה באש העיירה מוינשטי, עיר מוצאם של רוב עולי רומניה שנאחזו בראש-פינה; רבים מיהודיה ירדו מכנסיהם, והתרומות משם פסקו.¹⁷ אותן התרומות שהגיעו לא הושיעו את ראש-פינה.¹⁸ המתיישבים היו רובים מבוגרים, כבני 40, לא הסכינו לעבודה, ולא ידעו דבר בחקלאות. הם נאלצו להסתייע בחראתים ערביים, שידריכום. מכיוון שעדיין לא תוחמו הגבולות בין אדמות ראש-פינה לאדמות ג'אעונה, נאלצו המתיישבים לחרוש ולזרוע רק חלק מאדמתם. האדמה לא סוקלה, החריש נעשה בחובבנות, והחראתים טמנו חלק מן הזרעים בחיקם. הקציר הראשון היה אפסי.¹⁹ שוב, מייסד המושבה, כתב ש'סכנת חורבן נשקפה למושבה. האנשים גועו ברעב ממש, החוב של המושבה לאנשים מצפת עלה לסכום עצום, ורבית נתוספה בכל יום. האדמה והבתים כבר היו ממושכנים למלויים, ואלה לא חפצו לתת עוד אף פרוטה אחת. הדוחק והלחץ היו נוראים מאד. היאוש התגבר ואין מוצא'.²⁰

ביוני 1883 הגיע לחיפה עמנואל פנחס ונציאני, שלוחו של הברון הירש.²¹ הוא זימן אליו, לחיפה, את נציגי המושבה, ושמע על תלאותיהם. הם ביקשו ממנו הלוואה של 50,000 פרנק,²² אך

14 ראה: ש"ב, האחוות, עמ' 7. יש נתונים סותרים על מספר יוצאי רוסיה שנספחו אל מתיישי ראש-פינה יוצאי רומניה. על מכתב אל העורך, המליץ, כ, 84 ('"ב בחשוון תרמ"ד), חתמו 5. במכתב שפורסם בגליון הבא, המליץ, כ, 85 ('ט"ז בחשוון תרמ"ד), נאמר: 'מספרנו שש משפחות'. בנדל נקב בשמותיהם של 5 יוצאי רוסיה, ראה: בנדל (לעיל, הערה 8), דף טז. בשנת 1887 לא עלה מספר משפחות יוצאי רוסיה, שנמנו עם מתיישי ראש-פינה, על 3, ומשפחת קליסקר בתוכן. ראה: הדא הוא ('אחד הקולוניסטים'), 'ראש פנה', כנסת ישראל, ב (תרמ"ח), עמ' 219.

15 אוליפנט סיפר ב'14 במאי 1883 כי ליוצאי רוסיה לא נבנו בתים והוא הלווה להם כסף לבניין בתיהם במושבה. לדבריו, היו אז במושבה 24 משפחות מרומניה ו-4 מרוסיה (*Jewish Chronicle* 739 (1.6.1883)). אוליפנט קנה מגורוהובסקי ומנחום קליסקר 369 דונם, 'מידה עות'מאנית מקומית' (הכוונה לדונם 'תורכי', ששטחו 919 מ"ר). ראה: שטר המכר (בצרפתית), נחתם בחיפה ב-9 ביולי 1883, אצ"מ, A335/6.

16 ראה המכתבים אל העורך, המליץ, כ, 84 ('"ב בחשוון תרמ"ד); שם, 85 ('ט"ז בחשוון תרמ"ד).

17 קלויזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 222 והערה 12, שם. במכתבם לעורך 'חבצלת' מיום ט"ז בטבת תרמ"ג התלוונו תושבי ראש-פינה כי הוועד של גלאץ תומך אך ורק בזמאריין. ראה: חבצלת, יג, 8 ('א' באדר א' תרמ"ג). מן הראוי לציין כי גם ונציאני המליץ לפני הוועד של גלאץ לתמוך בזמאריין, ואת ראש-פינה לא הזכיר. ראה: *Jewish Chronicle* 752 (24.8.1883). עוד על הוועד המרכזי בגלאץ וההתיישבות בארץ-ישראל ראה: מ' שרף, האבוקה הודלקה ברומניה, ירושלים תשמ"ו, פרק שלישי.

18 לסיכום ראה: קלויזנר (שם), עמ' 220-225. וראה גם: 'ילדינו מתים ברעב (מברק אל מ"א גולדסמיד)', *Jewish Chronicle*, שם שם; מברק 'הצילוי' מאת ועד ראש-פינה אל הירש, 17 באוגוסט 1883, אצ"מ, J41/21; מכתב תחינה מאת מ' כץ, 'י' גולדנברג ושוב (בצרפתית נלעגת), 3 בספטמבר 1883, שם.

19 שוב, זכרונות, עמ' קד.

20 שם, שם; הנ"ל, האחוות, עמ' 11-12; וראה גם: 'לישוב ארץ ישראל: מכתב חברי ועד ראש-פינה, מיום ר"ח ניסן תרמ"ג', המגיד, כז, 21 ('כ"ג באייר תרמ"ג).

21 סיכום שליחותו של ונציאני ראה: קלויזנר (לעיל, הערה 2), פרק לג. וראה גם: א' סמסונוב, זכרון יעקב, תל-אביב תש"ג, עמ' 84-86. כבר ב-30 באוגוסט 1883 גילה ונציאני לשמואל הירש (מנהל מקווה-ישראל), כמובן בסודי סודות, שהוא מנסה לשכנע את הברון רוטשילד שיקח על עצמו את האחריות לכל המושבות, כלומר ראשון-לציון, וזמאריין וראש-פינה, ראה: אצ"מ, J41/55.

22 ונציאני תמה על תושבי ראש-פינה, שבפגישתם עימו ביקשו רק הלוואת ביסוס בסך 50,000 פרנק, ואילו אחרי

הוא לא נתן להם דבר, ורק אמר שישתדל בעדם במקום אחר.²³ לורנס אוליפנט נתן למתיישבי ראש-פינה 1,000 פרנק. לפי גרסה אחת, היתה זו מתת שבאה להפיג את התנגדותם של אנשי ראש-פינה לכוונתו של אוליפנט ליישב במחיצתם יהודים מצפת.²⁴ ונציאני שלח למושבה 2,000 פרנק, נדבת הבארון הירש. אך לא היה בכך לפתור את בעיותיהם של המתיישבים.²⁵ באלול תרמ"ג שיגרו המתיישבים את שוב ואת צבי בנדל לחץ-לארץ, לגייס הלוואה גדולה למושבה. היה בידם כסף רק כדי נסיעה למצרים. שם אמורים היו לקבץ תרומות להמשך המסע וגם לשלוח כסף הביתה. בהיותם במצרים פרצה שם מגיפת כולרה והוטל הסגר; השליחים נשארו תקועים באלכסנדריה.²⁶

ה'משיח' אלי שייד

הידיעה על בואו של שייד, נציג הבארון רוטשילד, לחיפה, ב-22 באוקטובר 1883, לא עודדה את רוחם של מתיישבי ראש-פינה, שכן לפי השמועה שהגיעה לאוזניהם, גם הוא, כמו ונציאני, שקדם לו, בא לטפל אך ורק במושבה זמארין.²⁷ אולם העסקן והמתווך שמואל איגנר, שכונה 'זייגער מאכער' (=השען), איש בקאו שברומניה,²⁸ הבריק להם ממקום מושבו בחיפה את הבשורה שהנציג, או 'המשיח'²⁹ כפי שכינהו מתיישבי זמארין, יטפל גם בראש-פינה.³⁰ מאוחר יותר נודע לאנשי ראש-פינה כי המשא-ומתן בין מתיישבי זמארין – שרובם ישבו עדיין בחיפה – ובין שייד לא עלה יפה ולא נסתיים. הם שמעו כי 14 מאנשי זמארין סירבו לחתום על דף הנייר החלק שהגיש להם שייד, כתנאי לקבלת החסות על מושבתם.³¹ אנשי ראש-פינה החלו לדון בינם לבין

שיצא שלחו לבארון הירש מברקים והתלוננו על מצוקתם. ראה: מכתב אל ש' הירש (צרפתי), 30 באוגוסט 1883, אצ"מ, 341/55. במקום אחר נאמר כי אנשי ראש-פינה ביקשו מוונציאני 60,000 פרנק, ראה: ש"ב, האחוות, עמ' 13.

23 ונציאני הבטיח וקיים. ראה: *Jewish Chronicle* (לעיל, הערה 17); וכן מכתבו אל ש' הירש, 30 באוגוסט 1883, אצ"מ, 41/55.

24 ' בריל, יסוד המעלה, ירושלים תשל"ח (מגנצא תרמ"ג), עמ' 189.

25 ראה: 'לישוב ארץ-ישראל, המגיד, כז, 22 (ר"ח סיוון תרמ"ג).

26 ראה: שוב, זכרונות, עמ' קו-קט.

27 ראה: מכתב מראש-פינה, מיום 20 בנובמבר 1883, *Der Colonist*. התיאור להלן נלקח כמעט כולו מן המכתב, ששולחו היה, כנראה, גולדנברג, מזכיר ועד המושבה.

28 בשבועון *Der Colonist* נדפס שמו, בטעות, פעם Samuel Unger ופעם Herr Unger. עליו ועל מעורבותו בקניית אדמות זמארין ראה: סמסנוב (לעיל, הערה 21), עמ' 57; קלויזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 129, 193-194, 212, 215. על עזרתו בהשגת היתר ירידה אל החוף לעולי רומניה, ראה: א"ל קורנפלד, 'חיפור, המגיד, כז, הוספה לגיליון 20 (ט"ז באייר תרמ"ג). שם נכתב שמו 'איגנער'.

29 'המליץ' כינה את שייד 'המלאך הגואל'. ראה: המליץ, כ, 101 (י"ג בטבת תרמ"ד).

30 תוכניתו של הבארון לגבי ראש-פינה עברו כמה וכמה גלגולים. ב-31 באוגוסט 1883 הוא כתב להירש כי מוטב שוועד גלאץ יתן לראש-פינה את ההלוואה שהם מבקשים, בסך 50,000 פרנק, ואילו הוא ידאג לכל מחסורה של זמארין, ואולי יוסיף גם לראש-פינה על מה שיתן לה ועד גלאץ. כבר אז רצה שהפיקוח העליון על ראש-פינה יהיה בידי הגנן דיגור, וביקש לחפש לו עוזר, ראה: יבנאלי (לעיל, הערה 7), עמ' 87. אולם ב-27 בספטמבר 1883 בישר ונציאני להירש על נכונותו של הבארון רוטשילד לסייע גם לזמארין וגם לראש-פינה ועל שיגורו של שייד לארץ-ישראל, בשליחות הבארון. באותו מכתב סיפר ונציאני בשבתו של דיגור. ראה: אצ"מ, 41/55.

31 מספר סרבי החתימה היה 12, ראה: א' שייד, זכרונות (תרגם א' אמיר, מבוא והערות ש' שורצפוקס), ירושלים תשמ"ג, עמ' 58; סמסנוב (לעיל, הערה 21), עמ' 90. סמסנוב כותב: "בלינד געהרכזאם" – חוזר ואומר שייד, והדברים עושים רושם מוזר. פירושה: חתימה בעיניים סמויות. נראה ששייד אמר Blind Gehorhsam, כלומר, צייתנות עיוורת. והשווה לדבריו שלו: 'אלא שהוא [הבארון] דורש מסירות גמורה וציות עיוור', שייד (שם), עמ' 58.

פקידי הבארון: כמרכז
יושב אליהו שייד
ולש מאלו יעקב בן-
שימול

עצמם איך ינהגו אם יגיש שייד גם להם דף נייר חלק לחתימה. במצוקתם הגדולה הבינו כי אין להם ברירה אלא לקבל את תנאיו.³² כשיצא לגליל העליון, עדיין צפה שייד קשיים בזמארין, וכתב לשמואל הירש, מנהל מקווה-ישראל: 'נאלץ אני לשבת בחיבוק-ידיים, משום שעדיין יש [בזמארין] שנים-עשר סרבנים העומדים במריים, שאינם רוצים לחתום כלום, אלא בהסתייגות. הדבר ידוע בפריס, אך דומה שפוסחים שם על הסעיפים. אני הברקתי להם שאם יתמהמו עוד חודש, תאבד שנה שלימה. נראה מה שיקרה'.³³

שייד חזר מזמארין לחיפה ב-31 באוקטובר, ויצא לצפת ב-1 בנובמבר 1883.³⁴ כמתורגמן וכמורה-דרך נלווה אליו אמיל פרנק, נציגו של הבארון הירש בביירות.³⁵ אנשי ראש-פינה קיבלו מברק שהנציג בדרכו אליהם. 'ראשי העדה', מוטל כן (יושב-ראש), ישראל גולדנברג (מזכיר) ודניאל בנדל (חבר הוועד), החליטו לקדם את פניו במירון, ושם עשו כולם את הלילה. השאלה

32 במקור: 'Es hiess aber entweder, oder —', *Der Colonist*

33 שייד בחיפה אל הירש במקווה-ישראל, לעיל, הערה 11.

34 שייד בזמארין אל הירש במקווה-ישראל, 13 בדצמבר 1883, אצ"מ, J41/74. גם התיאור להלן לפי *Der Colonist*. והשווה: שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 116-129.

35 פרנק היה נציג הוועד המרכזי של 'חברת ישוב ארץ הקודש על-ידי עובדי אדמה' בגלאץ ויושב-ראש סניף חברת כל ישראל חברים בביירות. על מעמדו ועל זיקתו למושבות הצפון של עולי רומניה ראה: קלוזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 204-208.

* לא ידוע מתי והיכן צולמה התמונה.

הראשונה ששאל אותם שייד היתה, אם גם ראש-פינה מפולגת לשתי סיעות, כמו זמאריץ, והם השיבו שאצלם שוררת אחדות.³⁶ למחרת, יום שישי, יצאו חברי ועד ראש-פינה, עם שייד, ממירון לצפת. בצפת חקר אותם בדבר מצבם הכספי וחובות המושבה, והם השיבו לו כי ספרי החשבונות נמצאים בראש-פינה, אך מסרו לו מיד את הנתונים הסטטיסטיים שביקש. הוא אמר כי יעשה את השבת בצפת ויבוא לראש-פינה ביום ראשון. חברי הוועד חזרו למושבתם, ובשבת כינסו אסיפה. המתיישבים ייפו את כוחם של שלושת 'נבחרי הוועד' לבוא במשא-ומתן עם נציג הבארון, והחליטו כי מה שיעשו, ייטב בעיני העדה כולה.

בבוקרו של יום ראשון, 4 בנובמבר 1883, בא שייד לראש-פינה. כל בני המושבה יצאו לקבל את פניו ברחוב, ליד שער כבוד, שעליו התנוססה הכתובת 'ברוך הבא', ונערי המושבה וילדיה שרו שיר לכבוד האורח.³⁷ שייד ביקר בבתי המתיישבים, ואחר-כך הסתגרו הוא ושלושת חברי הוועד ב'משרד', בביתו של גולדנברג, המזכיר, לדון בצורכי המתיישבים ובדרישותיהם. חברי הוועד דיברו ושייד רשם בפנקסו. הדיון נמשך שעות אחדות. קודם שיצא לארוחת צהריים, נתן שייד לנציגי התושבים 65 נפוליאונים (1,300 פרנק), קיצבה של 10 פרנק לנפש, לחודש.³⁸

ויכאל ארלנגר

המשא-ומתן

אחרי ארוחת הצהריים ניגשו לעריכת ההסכם. עד אותה שעה לא השתתף פרנק בדיון. עתה הוא הקשה מדוע נערך ההסכם רק עם 3 מאנשי המושבה. שייד הראה לו את 'יפוי-הכוח שנתנו המתיישבים לחברי הוועד, והניח את דעתו. אף-על-פי-כן, ביקש שייד שכל אחד ואחד מן המתיישבים יאשר שהוועד אכן מוסמך לחתום עימו על חוזה מחייב. הכל הצהירו שאכן כך הזכיר. שמו של הבארון רוטשילד לא נזכר בהסכם. שייד דרש שכל הרכוש — הקרקע, הבתים והבהמות — יירשמו על שמו של מיכאל ארלנגר (M. Erlanger) בפריס. לדברי שייד, הוא קיבל לידיו את תעודות הקניין כבר באותו בוקר, לפני שיצא מצפת לראש-פינה.³⁹ לשם כך היה עליו להתחייב לפרוע את החובות של מתיישבי ראש-פינה.

רוב החוקרים קבעו, על יסוד המקורות שנדרשו להם, כי כל חובות המושבה — ציבוריים כפרטיים — הסתכמו בקצת יותר מ-10,000 פרנק.⁴⁰ כבר בתחילת 1883 ביקשו אנשי ראש-פינה מעורך 'המגיד', שישפיע על הוועד המרכזי בגלאץ לתת להם הלוואה במשכון 'האקטען' (=הקושאנים), שיש להם על אדמתם.⁴¹ שייד כתב בוכרונותיו כי: '...מקץ שנה אחת נהרסו [מתיישבי ראש-פינה] ממעמדם עד כדי כך שמישכנו את המושבה כולה אצל יהודי אחד צפת

36 וראה הערתו של י"מ פינס לגבי חוכמתם של אנשי ראש-פינה: 'כי אם גם מחלוקת שוררת ביניהם כנהוג, בכל זאת יודעים הם להסתיר דבר ובכוא איש נכרי להם יתראו לפניו כאלו אך שלום ושלוה ביניהם...'. מכתבו אל חובבי-ציון בוורשה, כ"ח בניסן תרמ"ד, אצ"מ, A9/37.

37 בגדל (לעיל, הערה 8), ד, יט.

38 לפי זה היה מספר הנפשות בראש-פינה 130. המספר הזה כלל רק את יוצאי מוינשט ויוצאי ערים אחרות ברומניה.

39 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 129.

40 בעניין גובה החובות ראה: קלוזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 243; אהרנסון (שם), עמ' 43.

41 המגיד, כז, 6 (א' דר"ח אדר תרמ"ג); שם, כז, 7 (ו' באדר א' תרמ"ג). מכיון שהאדמה היתה רשומה על-שםם, הציעו אנשי ראש-פינה כמה וכמה פעמים למשכנה. ראה: מכתב אל העורך, חבצלת, יג, 8 (א' באדר א' תרמ"ג);

מכתב אל ד"ר א' סאלוונדי, Spender Verzeichnisse, VII, 16 (2.5.1883), p. 127.

כנגד מקדמה של חמשת-אלפים פראנק.⁴² חובות אחרים לא הזכיר. אולם, לדברי בעל המכתב בשבועון *Der Colonist*, התחייב הנציג לשלם את החובות של המתיישבים לאברהם מוינשטר (הוא היהודי הצפתי שהזכיר שייד), בסך 4,734 פרנק, וחובות אחרים בסך כולל של 10,510 פרנק.⁴³ גם ממקור אחר עולה, שהחוב למוינשטר לא נכלל בסך הכולל של 10,510 פרנק. זלמן בנדל כתב כי 'ציר הנדיב הוציא מצלחתו וימסור לראשי הועד כסף חדשי לכל נפש עשרה פראנק וגם להנושים אשר אצו באנשי המושבה פרע ההקפות ערך שנים-עשר אלף פראנק ואיש אחד, אברהם בראנשטיין אשר שטרי המקנה בידו ומגיע לו עליהם ערך 5600 פראנק שילם ציר הנדיב ויקח את שטרי המקנה בידו'.⁴⁴ התשלום לבראונשטיין-מוינשטר נרשם בספר החשבונות של ראש-פינה כדלקמן: 'שולם לאב. מוינשטר בראונשטיין (Ab. Moinester Braunstein) כדי להוציא מידי את שטרי-הקניין (les actes de propriété) סך 25,448.30 פיאטר'. באותו עמוד נרשם גם שער החליפין, שלפיו נעשה התשלום: '10 frs = 53.30 piastres'. כלומר, ערך המשכנתא והריבית הגיע לסך 4,774.54 פרנק.⁴⁵

שייד הודיע כי ישלח למתיישבי ראש-פינה גנן, שיהיה להם אדמיניסטרטור. באי-כוח המתיישבים שאלו אם יהיה עליהם לשנות את החותמות של המושבה. שייד השיב שגם להבא יוכלו להתמש בחותמת שלהם, שלשונה 'מושבת ראש פנה נתיסדה מאנשי מוינעשט אצל עיה"ק צפת תרמ"ג'. תחילה דובר ששייד יתן לכל משפחה צמד שוורים, סוס, חמור, פרה, 5 עיזים ו-5 כבשים. עתה העיר שייד שכיוון שלפי שעה יש למתיישבים רק מעט אדמה,⁴⁶ הוא יתן לכל משפחה רק שור אחד ופרה אחת, ולכל שתי משפחות — סוס אחד וחמור אחד. הוא הבטיח שמאוחר יותר הוא יקנה עוד אדמה, כדי שכל משפחה תוכל לקבל חלקה נאותה, ואז יקבלו גם את בעלי-החיים החסרים. גולדנברג הקשה, למה אין הדבר כתוב בהסכם; שייד השיב: 'אני נותן לכם דיברת-כבוד [Ehrenwort] שבקרוב תקבלו את כל מה שדרוש לכם'.⁴⁷ עוד הבטיח שייד לשלוח למושב רופא.⁴⁷ הוא ציין שהמתיישבים יקבלו דמי תמיכה רק ל-9 חודשים, עד לקציר הבא. וכן הוסיף שעבור מספוא לבהמות יקבלו 4,000 פרנק, גם כן עד לקציר. הוא הבטיח לבנות בית-כנסת, בית-ספר ובית-מרחץ וכן רפתות לכל הבתים. הוא הודיע שיתן גם 1,200 פרנק לנטיעות. ערך הבטחותיו המיידיות היה 60,000 פרנק,⁴⁸ והבטיח להוסיף מאוחר יותר עוד 40,000 פרנק. וכך סיכם

42 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 117.

43 להלן, הערה 45.

44 בנדל (לעיל, הערה 8), דף כ.

45 אצ"מ, J15/6355. הרישום בצרפתית. וראה עוד: 'לישוב ארץ ישראל', המגיד, כח, הוספה לגליון 47 (ז' בכסלו תרמ"ד). אהרנסון לא ראה את ספר החשבונות של ראש-פינה וגם לא את דבריו של בנדל, ומשום כך הוא קבע כי סך כל החוב, הפרטי והמשותף, הגיע ל-10,510 פרנק. את הסכום שנקב 'המגיד', 14,000 פרנק, תירץ בכך שכנראה מדובר בחוב כולל של 10,510 פרנק והריבית שנתוספה עליו. ראה: אהרנסון (לעיל, הערה 2), עמ' 43 והערה 28, עמ' 45 והמקור השני בהערה 31 שם.

46 לכל מתיישב היו, לכל היותר, 50 דונם אדמה ראויה לחריש. כך לפי הדא הוא, לעיל, הערה 14. לפי ח' חיסין, היו לכל משפחה לא יותר מ-42 דונם ראויים לעיבוד. ראה: ח' חיסין (תרגום: ח' בן-עמרם, מבוא והערות ש' לסקוב), מסע בארץ המובטחת, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 382 [להלן: חיסין, מסע].

47 *Der Colonist* (לעיל, הערה 6).

*47 לענין זה ראה: נ' רוגל, 'עוד על ראשית הרפואה בגליל', קתדרה, 63 (ניסן תשנ"ב), עמ' 178-183.

48 הברון רוטשילד אישר את הצעת התקציב לראש-פינה, שהכין דיגור, בסך 55,000-60,000 פרנק. ראה: רוטשילד מפרסם אל הירש במקווה-ישראל, 30 בספטמבר 1883, בתוך: יבנאלי (לעיל, הערה 7), עמ' 88. חיסין כתב כי שייד הקציב למושב 80,000 פרנק, לסיפוק כל צרכיה. ראה: חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 383.

את המשא-ומתן עם שייד בעל המכתב שפורסם בשבועון *Der Colonist*: 'ועכשיו, שמח בשמחתנו. אנו בריאים, לא נחסר דבר ומקווים אנו שבמהרה נהיה עובדי אדמה ורועי צאן אמיתיים'.⁴⁹

הפרסום הראשון על שליחותו של שייד לראש-פינה ראה אור ב'המגיד', ב-6 בדצמבר 1883, כחודש אחרי חתימת ההסכם. כאן נזכר במפורש כי הבארון רוטשילד הוא שעמד מאחורי שייד. אין אנו יודעים מי מסר את הידיעה לעיתון.

ממצב הקולוניה 'ראש פנה' אצל צפת יכולים אנו להודיע פרטים אחדים בדבר הישועה ששלח לה ד' ע"י השר ראטהשילד מפאריז. ראשית פעולת עושה דברו של השר שבא שם היתה לשלם את כל חובות הקולוניסטים שעשו בעת צר להם וקצרה ידם לשלם. סך החובות עלה ארבע [כך!] עשרה אלפים פראנק... גם החל לבנות על הוצאות השר תעלה (וואססער לייטונג) להמשיך המים לתוך המושב...⁵⁰ כן הפקיד משגיח על המושב איש נוצרי מפאריז איש טוב וישר שהנהו גנן גם אינשעניער,⁵¹ והכל הולך למישרים ת"ל [תודה לאל] — משם הלך להקולוניות האחרות⁵² להעמידן גם הם על תלן דבר לא נעדר.⁵³

נוסחי הסכם

ההסכם נכתב ונחתם בשני עותקים, עותק לכל צד. המקור נעלם ולא נמצא עדיין. לא ידוע בוודאות מה היתה שפת המקור. ברי שלא היתה עברית; אפשר שהיתה צרפתית, שלא כל החותמים על ההסכם ידעו, ואפשר שהיתה גרמנית, שכולם שמעו והבינו פחות או יותר. 'ספר המקנה' של ראש-פינה הוא החוזה היחיד מביין ההסכמים של הבארון רוטשילד עם המושבות הראשונות שפורסם. הנוסח דלהלן פורסם בשבועון *Der Colonist*.⁵⁴ דומה שזה הנוסח הנאמן ביותר למקור, ואפשר שהוא המקורי:

בין האדון מוטל כץ, מיופה-הכח של הקהילה ראש-פינה, ישראל גולדנברג, מזכיר, ודניאל בנדלר, חבר הוועד של הנהלת הקהילה ראש-פינה — מיופה-הכח מטעם כל המתישבים בראש-פינה, לפי המסמך [Urkunde] מיום 4 בנובמבר 1883, שהם יכולים

49 עד כאן תיאור האירועים לפי המכתב מראש-פינה.

50 גם לדברי בנדל, שייד הבטיח 'להביא תעלת המים מהמעייין למושבה', ראה: בנדל (לעיל, הערה 8), דף כ. אף מסתבר כי המים לא הספיקו, ועל כן נאלצו להשקות את גני הירק גם בלילה. לדברי שוב, המתיישבים חפרו תעלה פתוחה משלושת המעיינות אל בריכה עם שוקת שבנו כדי להשקות את בעלי-החיים שלהם. חצוי מהמים אבדו בדרך, והמתיישבים גם נאלצו לריב על המים ועל השימוש בשוקת עם בדווים משבט זנגרייה. ראה: שוב, זכרונות, עמ' ק-קב. בעיית המים נפתרה רק מאוחר יותר, וראה עוד להלן, הערות 79, 102.

51 ד' דיגור היה גנן (Jardinier), בוגר בית-הספר לגננות בוורסאי, אך Ingénieur לא היה. ראה עליו להלן, הערה 73.

52 את רוב זמנו בארץ הקדיש שייד לזמאריין. בתחילת חודש פברואר 1884 חזר לפריס.

53 'לישוב ארץ ישראל', המגיד, כח, הוספה לגליון 47 (ז' בכסלו תרמ"ד).

54 ראה הערות 5 ו-6 לעיל; וראה: אהרנסון (לעיל, הערה 2), עמ' 43 ולוח I, בעמ' 63. יבנאלי מביא את נוסח 'ספר המקנה' של 'המליץ', ראה: יבנאלי (לעיל, הערה 7), עמ' 142; וכך גם מ' אליאב (עורך), ספר העליה הראשונה, ב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 67-68. הנוסח של 'המגיד' נדפס אצל לסקוב (לעיל, הערה 7), תעודה מס' 268, עמ' 221-220. הנוסח של *Der Colonist* נזכר אצל קלויזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 243, הערה 14.

לעשות בקרקעות, בבתים ובבהמות כראות עיניהם, ובין הא' זליג [כך!] 55 שייד מפריס, בשם הא' מיכאל ארלאנגר מפריס, הוסכם החוזה הבא: המתיישבים מוסרים להא' מיכאל ארלאנגר, כקניינו, חלקות אדמה ששטחן כ-1,240 דונם, 19 בתים, רובם גמורים, 2 רפתות, 2 סוסים, 5 פרות, 12 שוורים, 2 עגלים, 1 חמור. כנגד זה [בתמורה] מתחייב הא' שייד בשמו של הא' ארלאנגר לספק למתיישבים את הבתים הדרושים, לתת לכל משפחה 1 שור, 1 פרה, 1 סוס ו-1 חמור ולספק 20 מחרשות. לבנות בית-כנסת, בית-ספר, בית-מרחץ ולספק מספוא לבהמות. חץ מזה נותן הא' ארלאנגר 1,200 פראנק לנטיעות ו-10 פרנק לחודש לנפש, כתמיכה ל-9 חודשים. כנגד זה מתחייבים המתיישבים שכל אחד יעבוד כפי כושרו ומצפונו וכפי שיורו להם האדמיניסטרטור והוועד, ובעצם במתכונת שהחוק הצרפתי מתייב לקולוניסטים כאלו. 56 כמו כן מתחייבים הקולוניסטים להיעשות נתינים צרפתים ולשם כך ישיגו להם את הניירות הדרושים. כנגד זה מתחייב עוד הא' שייד, בשמו של הא' ארלאנגר, לפרוע את חובות הקולוניסטים, בסך הכל 10,510 פרנק. נחתם בשני עותקים ראשי-פינה, 4 בנובמבר 1883 [חתומים] א' [E] שייד, מוטל כן — נשיא [ראש הוועד], ישראל גולדנברג — מזכיר, דניאל בנדלר [כך!] — חבר הוועד.

55 דומה כי Selig הוא שגיאת כתיב, שכן בסוף המסמך ניתן ראש-התיבה של שמו הפרטי — E. הטעות חוזרת גם בגרסאות האחרות: בנוסח של 'המגיד' — 'העניג' שייד; ובנוסח של 'המליץ' — 'זעליג שייד' ברישא, ר"ע. שייד' בסיפא. ראה להלן.

56 כלשון המקור: 'Die Colonisten verpflichten sich hingegen, das jeder nach seiner Kraft und Pflicht arbeiten werde so wie ihnen der Administrator und das Comite vorschreiben werden und zwar in der Weise, wie das französische Gesetz solchen Colonisten vorschreibt'. (Der Colonist)

ב) תיץ לארצנו.

זה ספר המסמך שנכתב ונחתם בין סרדכי כ"ץ ראש המושב, ראש פנה, ישראל גאלדענבערג סופר המושב ודניאל בענדלער, חבר למנהלי המושב, באי כח כל הקולוניסטים ע"ם כתב האמנה מן 4 נָוון. 1883 ובין הארון זעליג שייד, תבא כח הארון סיכאל ערלאנגער ספארזי. בעלי המושב מוסרים להארון סיכאל ערלאנגער את חלקת אדמתם בשטח 2140 רונאם ורכושם: חשעה עשר בתים, שתי רחיים, שני סוסים, חמש פרות, שנים עשר שורים, שני עגלים וחמור אחד.

לעמט זאת התחייב ה' שייד בשם הארון ערלאנגער לחסויא להקולוניסטים כתיס לסעון ככל התחייב לסטטוס ולתת לכל בית אב שור אחד, פרה אחת, סוס אחד וחמור אחד, ולכל המושב עשרים מחרשות, ולבנות שם בית חפלה, בית ספר, בית מרחץ וגם לתת עשרה פראנק לחדש לכל איש ואיש למחייתם ומספוא למקניהם משך חשעה חרשים מהיום הזה עד עת הקציר. גם נוחן להם ה' ערלאנגער 1200 פראנק לסעני עצום.

הקולוניסטים מתחייבים א"ע לעבוד כל אחד ואחד מהם כפי כחו ויכלתו ולשמוע לכל אשר השגיח והוועד ע"ם העוקים הכוללים הקבועים לבעלי הקולוניות בצרפת. גם מקבלים הם עליהם להכנס לכוא בעל מסלח צרפת. הכתיבים ידרושים לוח יתנו להם בעתם. ה' שייד מתחייב בשם הארון ערלאנגער לשלם בעד הקולוניסטים את התיב 10810 פ. שיש עליהם. כל ןה נכתב ונחתם בשני גליונות שנמסרו לשני הצדדים. ראש פנה. 4 נָוון. 1883

עח"ת באו: ע. שייד. — סרדכי כ"ץ, יו"ר. — ישראל גאלדענבערג, סופר. דניאל בענדלער, חבר למנהלי המושב.

'המגיד' לא הסתפק בידיעה שהדפיס בו' בכסלו תרמ"ד, והביא, מאוחר יותר, תחת הכותרת 'לישוב ארץ-ישראל', גם את 'פתשגן הכתב (קאנטראקט)' במלואו. שמו של נציג הבארון נרשם שם 'ה. העניג שייד'. בשולי נוסח ההסכם הוסיף 'המגיד':

מובן הדבר כי אין קץ לשמחת בני המושב כי עתה ת"ל [תודה לאל] נס מהם כל יגון ולא יוסיפו לדאבה עוד. ואם יחיו בשלום ויעבדו בחריצות כפים לפי רצון הנדיב, אז לא יחסר להם דבר ויצליחו אי"ה [אם ירצה השם]. מסירת הקולוניה לידי הנדיב הנה רק לטובתם ואשרם כמובן.⁵⁷

דוד גורדון, עורך 'המגיד', העלה על נס את אחדותם של מתיישי ראש-פינה. לעומת אנשי זמאריץ, שהיו חלוקים בינם לבין עצמם, 'לא כן בראש פנה. שם מצא [שייד] אחדות גמורה וחלוטה בקרבם, וישמח מאד על זה ולא אחר אף רגע למלא כל משאלותיהם ולחלצם מן המיצר. עד מתי לא יראו בני עמנו כי האחדות בכל דבר קטן או גדול היא שתעמוד להם ככל עת צרה וצוקה'. לעומת הנוסח של 'המגיד', שכלל פרשנות, הביא 'המליץ' את נוסח 'ספר המקנה' במלואו ובדייקנות. אלא שאת השם 'E. Scheid' תרגם: 'ע. שייד'. הנוסחים השונים, ובמיוחד הנוסחים החוזיים שנדפסו בשבועון *Der Colonist* וב'המליץ', זהים כמעט. ההבדל העיקרי הוא בשטח האדמה שהעבירה ראש-פינה לנדיב כאמצעות ארלאנגר. בשבועון *Der Colonist* וב'המגיד' נכתב 1,240 דונם, וב'המליץ' נכתב 2,140 דונם. דומה שהמספר שנמסר ב'המליץ' הוא הנכון.⁵⁸

נתינות וציתנות

אחרי חתימת ההסכם בראש-פינה חזר שייד לחיפה, ב-6 בנובמבר בערב, ורוחו טובה עליו, על-אף שעשה 13 שעות ברכיבה על סוסו. 'כל המושבה שייכת למר דה-ר. [רוטשילד]', על שם מר ארלנגר', הוא כתב, ועכשיו יכול היה ז'וסטין דיגור (Dugour), שנתמנה למשגיח, לסיים להנאתו את הקמת המבנים והמיתקנים. 'המושבה נהדרת', הוסיף שייד וכתב, 'קיימים בה תשעה-עשר בתים ושתי רפתות גדולות. אין עוד להוסיף אלא ששה או שבעה בתים, בית-כנסת ובית-ספר'.⁵⁹ אחד הסעיפים המיוחדים בהסכם ראש-פינה הוא הסעיף ה-7, במשמעת, ואשר יש לו מימד משפטי. 'המגיד' כרך בו, על דרך הפרשנות, גם את סעיף הנתינות:

הקולוניסטים מתחייבים עצמם לעבוד אדמתם וכל הדרוש לזה בכל כחם, ולסור בכל דבר למשמעת המשגיח אשר ישלח אליהם הנדיב לפקח על כל ענייני העבודה בהקולוניה. בהיות הקולוניסטים סרים כעת למשמעת תושב צרפתי, על כן גם עליהם לסור למשמעת ממשלת צרפת ולעמוד תחת מחסה, שלא תאונה להם כל רעה. הכתבים הנחוצים לעשות צרפתים ישלחו להם.⁶⁰

57 המגיד (לעיל, הערה 5).

58 בשלושת המקורות הספרות זהות, ורק סדרן שונה. שוב קנה, בזמנו, מידי הצפתים שני שלישי מחלקם, כ-2,000 דונם. את השליש הנותר מכרו הצפתים ליוצאי רוסיה. חלק מן הקרקע שקנה שוב מכרו המתיישבים לשני עולים מרומניה. ראה: ד' שוב, בתוך: א"מ לונץ, לוח ארץ-ישראל לשנת התרע"ה, ירושלים תרע"ד, עמ' 132-133; שוב, באחריות, עמ' 6-7. בריל (לעיל, הערה 24), עמ' 188; המגיד, כז, 23 (ח' בסיון תרמ"ג).

59 שייד בחיפה אל הירש במקוה-ישראל, לעיל, הערה 11.

60 המגיד (לעיל, הערה 5).

עניין הנתינות הצרפתית תמוה. לדברי שוב, כבר קיבלו עליהם אנשי ראש-פינה את הנתינות העות'מאנית בעת שנתינו להם הרשיונות לבניין הבתים, כלומר לפני חתימת ההסכם עם שייד.⁶¹ לפי מקור אחר, 'כתבו וחתמו את כלם בספר לתוגרים' בז' בשבט תרמ"ד, ולא זו בלבד, אלא שהשלטונות הסמיכו את חברי ועד המושבה, שוב, גולדנברג ובנדל, להיות דיינים בעסקי ממון שבין אדם לחברו ואת כץ, יושב-ראש הוועד, מינו למוכתאר.⁶² אין צריך לומר שמעולם לא קיבלו עליהם תושבי ראש-פינה את הנתינות הצרפתית. עמדת הבארון היתה כי עדיף שלמתיישבים תהיה נתינות עות'מאנית.⁶³ ואפשר שרעיון הנתינות הצרפתית היה של יעקב חי עבו, הסוכן הקונסולרי של צרפת בצפת, או של אמיל פרנק.

תמורת החסות והתמיכה שהובטחו להם התחייבו המתיישבים לא רק התחייבות מצפונית, לעבוד באמונה ובחריצות, בכל כוחם וכשרונם, אלא אף התחייבו חוזית, להישמע להוראות המשגיה והוועד,⁶⁴ 'על פי החוקים הכוללים הקבועים לבעלי הקולוניות בצרפת' — כך בנוסח 'המליץ' — או 'כפי שיוורו להם האדמיניסטרטור והוועד, ובעצם במתכונת שהחוק הצרפתי מכתיב לקולוניסטים כאלו' — כפי שנכתב בשבועון *Der Colonist*. 'המגיד' הציע פרשנות משלו: 'בהיות הקולוניסטים סרים כעת למשמעת תושב צרפתי, על כן גם עליהם לסור למשמעת ממשלת צרפת ולעמוד תחת מחסה שלא תאונה להם כל רעה'.⁶⁵ ספק אם ידעו מתיישבי ראש-פינה על מה חתמו ומה כתוב בחוק הצרפתי. מכיוון שוויתרו על הבעלות על האדמה, על המבנים, ועל הציווד והבהמות, נהיה מעמדם כמעמד אריסים (Métayers, colons partiaires), כלומר איכרים המעבדים, על-פי חוזה, אדמה שאין הם בעליה. וזה פשר ההגדרה 'קולוניסטים כאלו'.⁶⁶ אין בספר החוקים הצרפתי קובץ מיוחד הדן בזיקת עובד האדמה לבעל האדמה. חכירת נכס חקלאי דינה כדין חוזה לכל דבר, וכל הסעיפים הרלוונטיים של ה-Code Civil חלים עליה. החובות של האריס פזורות בחוקים שונים, כולם מחמירים. הם קובעים, למשל, שכל מה שקיים במשק, ואף דגים שבבריכה, נחשב לנכסי דלא-ניידי של בעל הקרקע. קיים שם המושג 'צאן ברזל' (Cheptel de

61 שוב, זכרונות, עמ' צד. מתיישבי ראש-פינה טענו שבעבר היו נתיני הסולטאן התורכי ונאסו לקבל את האזרחות הרומנית, ראה: שם.

62 מ' טויבנהויז, הצפירה, יא, 8 (ז' באדר תרמ"ד). הדברים נכתבו בצפת ביום י"א בשבט תרמ"ד. והשווה דברי מ' לובמן: 'מעט אשר קבלו עליהם בני המושב עול מלכות תוגרמה שלום להם מכל שכניהם והממשלה תביט עליהם בעין ותשמרם כי לא יאונה להם כל רע...'. הצבי, א, י (ח' בטבת תרמ"ה). מסדר הדברים ברשימה ניתן להסיק כי ההתעת'מנות הושלמה לפני שהוענקה חסות הבארון, אך אין זה בחזקת ודאי.

63 'התעת'מנות המתיישבים כלולה בציפיותיו [של הבארון]... ההתעת'מנות טובה למתיישבים לאין ערוך יותר מכל אזרחות אחרת, שתהיה בהכרח לא כנה, 'בנשימול בכירות אל ש' הירש במקוה-ישראל, 9 ביוני 1887, אצ"מ, J41/49; נדפס אצל לסקוב (לעיל, הערה 7), ה, תל-אביב תשמ"ח, תעודה מס' 984, עמ' 174-175. אלעזר רוקח (לשעבר מזכיר הוועד-הפועל של חובבי-ציון ביפו), נתן פירוש משלו לחיוב של 'כל אחד ממקבלי התמיכה לקבל עליו עול מלכות תוגרמא'. הוא סבר שכעות'מאנים לא יוכלו המתיישבים להתלונן על הפקידות באוזני הקונסולים שלהם, וכך תוכל הפקידות להטות את נציגי הממשל המושחתים לתמוך בה נגד 'הקולוניסטים'. רוקח ביפו אל מ"ל ליליינבלום באודיסה, כ' בתמוז תרמ"ז, בתוך: א' דרויאנוב (עורך), כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ-ישראל, ב, תל-אביב תרפ"ח, תעודה 607, עמ' 224.

64 בנוסח 'המגיד' (לעיל, הערה 5) לא נזכר הוועד, ודובר רק על התחייבות הקולוניסטים 'לסור בכל דבר למשמעת המשגיה אשר ישלח אליהם הנדיב לפקח על כל ענייני העבודה בהקולוניא'.
המגיד, שם.

66 בעניין הסעיף המשפטי 'הצרפתי' ראה השערותיו של אהרנסון (לעיל, הערה 2), עמ' 44. וראה: ד"י פנסלר 'השפעות צרפתיות על ההתיישבות החקלאית היהודית בארץ-ישראל (1870-1914)', קתדרה, 62 (טבת תשנ"ב), עמ' 54-66.

(fer). החוק קובע עונשי גוף לאריס שמסר את משקו לאחר בלי רשות הבעלים. ניתן לבטל את ההסכם אם האריס אינו מעבד את האדמה 'מעשה בעל בית' (S'il ne cultive pas en bon père de famille), כלומר, משל היתה האדמה שלו.⁶⁷ בעל הקרקע הוא האדון והשוט בידו; הוא המנהל את העיבור, והוא שקובע מה לגדל, מתי וכיצד.⁶⁸ ספק אם אי-פעם פתח פקיד את ספר החוקים של צרפת והטיח 'סעיף' בפניו של איכר מרדן. אך זו היתה דרך ניהולן של המושבות, שוויתרו על רכושן תמורת חסות הבארון, וזה היה מעמד תושביהן.

עובדה היא, חודשים אחדים נשאר הוועד של ראש-פינה על כנו. שייד כתב בזכרונו כי הוא אשר מינה את חברי הוועד: את כץ, היושב-ראש, את גולדנברג, המזכיר, ואת שוב, שכאמור למעלה, נעדר מן הארץ בעת חתימת ההסכם ואת מקומו מילא ד' בנדל. עד למינויים על-ידי לא ראה בהם שייד 'ועד' אלא 'ראשי הקהל' בלבד. מעתה 'שלושת המתיישבים האלה אמורים היו לבוא מדי שבועיים לזמארין ולמסור לי דין-וחשבון על עסקי ההנהלה' — כתב שייד.⁶⁹ שייד קצב למתיישבי ראש-פינה 10 פרנק לנפש לחודש. אולם ספר החשבונות של המושבה מלמדנו כי קיצבתם של שניים מחברי הוועד, כץ וגולדנברג, היתה 12 פרנק.⁷⁰ זו היתה ההטבה שקיבלו כשנהיו עושי דברו של שייד במושבה. במשך כ-9 חודשים לא היה פקיד-תושב במושבה. המשגיח דיגור חילק את זמנו בין חיפה, זמארין וראש-פינה, אך הוא היה גנן (Jardinier) ולא יותר מכך.⁷¹ שייד סבר ש'אי-אפשר היה לעשות את הסידור הזמני הזה קבע. הכרח היה באמרוכל שיעמוד בראש המושבה הזאת...'⁷² ושוב כתב:

ותמסר על פי בקשת העדה [ההדגשה שלי, נ"ר] הנהגת המושבה לידי הועד, תחת פקודת מר שייד, ואחר-כך בצאתו, תחת פקודת מר וארמזר ... אך לדאבון נפשנו לא ידעו בני ר"פ סדר ומשמעת, ויתעוררו מדנים גם בקרב העדה וגם בין אנשי הועד, ולמען מצא חן בעיני הקפיד [צ"ל: הפקיד] וארמזר והגנן הצרפתי דיגור הידוע, הוציאו דבה מקצת אנשי הועד על שאריהם ויבקשו לשום להם איש זר לפקיד.⁷³ דומה כי מחולל הריב והמדנים היה גולדנברג, המזכיר, ששייד אשרר את מינויו. מתיישבי ראש-פינה האשימו אותו בהתנשאות, בנטילת סמכויות לא לו וברדיפת כבוד, עד שבקיץ 1884 עשו נגדו 'הפיכה' וביקשו למנות למושבה פקיד מטעם הבארון.⁷⁴

67 Code Napoléon: Edition originale et seule officielle, Paris 1811, p. 320, para. 1760

68 M.S. Amos & F.P. Walton, Introduction to French Law, Oxford 1967³, p. 111

69 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 129. והשווה דברי 'המליץ': 'שלושה המנהלים שבאו עה"ח [על החתום] נשארו על משמרתם כבראשונה, ואליהם נוסף איש נוצרי יודע שדה אשר ישכילם ויורם בכל אשר יעשו', המליץ, כ, 101 (י"ג בטבת תרמ"ד).

70 אצ"מ, J15/6355.

71 על פעולתו של דיגור כגנן כתב שוב: 'גם הגנן דיגור היה בא פעם בחודש למושבה, ללמד את האכרים הלכות עבודת האדמה, נטיעת כרמים וכו'. עד כמה הגיעה יריעתו של הגנן דיגור, ידוע לאלה הבקיאים בדברי ימי הישוב הראשונים. — הנטיעות שנשעו אז על ידו לא נקלטו אף אחת מהן, ראה: שוב, זכרונות, עמ' קיא. וראה להלן, דברי 'אורי על דיגור.

72 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 129.

73 ש"ב, האחוות, עמ' 13-14; הנ"ל, זכרונות, עמ' קיא.

74 חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 383-384.

פקידים באים והולכים

בקץ תרמ"ד נתמנה יצחק אושרי לפקיד אחראי על ראש-פינה. אושרי נולד ברוסיה, נמלט לגליציה, ושימש כמורה בכרודי. הוא עבר תקופת חניכות בחקלאות ובניהול ולמד צרפתית במקוה-ישראל. תחילה היו גם זמאריץ וגם ראש-פינה בתחום אחריותו של ליאון וורמסר. אך משנתברר כי היקף המשימה גדול, ושוב אין וורמסר יכול להשתלט על כולה, נתמנה אושרי לסגנו ונשלח לראש-פינה. הוא החל למלא תפקידו בראש-פינה כ-18 ביולי 1884, והפעיל שם את מלוא סמכויותיו כמנהל המושבה לכל דבר.⁷⁵

שמואל הירש

כשבא לראש-פינה עדיין לא ידע אושרי אם ישיבתו בה תהיה קבע. סבור היה כי במהרה ייקרא לחזור לזמאריץ. גם משפחתו לא נצטרפה אליו, מחוסר מקום לשכנה. אושרי היה מלא כוונות טובות. מכל מקום, זה מה שכתב להירש, מנהלו לשעבר במקוה-ישראל.⁷⁶ הוא הצהיר על רצונו לשפר מיד את מצבה המוראלי והחומרי של המושבה. במכתב המפורט שכתב להירש תיאר את מצבם של המתיישבים, והסביר כיצד הגיעו למצב זה. הוא סיפר כי מצא שאנשי ראש-פינה הם בדרך-כלל צייתנים וכנועים, וכלל אינם ראויים לשם הרע שהוציאו להם, מתוך שרירות-לב, אינטרסנטיות או צרות-מוח. בראש המתיישבים עמד גולדנברג, והלה התנהג עימם בלא מצפון, באנוכיות ובגאווונות. התסיסה שנתעוררה בין האיכרים נידרדרה לאיומים ולהלשנות. דיגור נשלח לבדוק את המצב, אולם גולדנברג הצליח לסובכו בכחש, ויצא נקי-כפיים. גולדנברג הציף את וורמסר בתלונות על אנשי ראש-פינה, וגם דיגור הסית נגד המתיישבים. וורמסר כתב לפריס בגנות המתיישבים, והבארון הגיב בהשעיית התמיכה. אשר למצב הכלכלי של המושבה, גם כאן לימד אושרי סניגוריה על המתיישבים. לדבריו, לא העצלות, אלא חוסר הידיעה בחקלאות וחוסר ההרגל לעבוד עבודה גופנית קשה הם שגרמו להם למסור את עיבוד אדמתם לערבים. הוא ציין שהמתיישבים עיבדו רק חלק קטן מן האדמות. את השעורים נתנו לבהמות למאכל עוד לפני הדייש. יבולי החיטים, העדשים, הפולים, החימצה, הכרשונה והבקיה היו זעומים. אושרי היה משוכנע שאיכרי ראש-פינה היו מצליחים יותר, אילו היה מי שידריכם בעבודה החקלאית. אלא שדיגור הסתפק בסיוור ביקורת של ימים אחדים, מדי חודשיים-שלושה. הוא תיעב את אנשי ראש-פינה, הזניחם, וטפל עליהם את כל האשמה על כשלון היבולים והנטיעות. הוא שמע לקולו של גולדנברג, וגולדנברג דיבר סרה בכל מי שסירב לשלם לו בקשיש, כפי שציין אושרי במפורש. הכל שילמו בסופו-שלב, אף הנגר שעבד במושבה נאלץ להיכנע. אשר ל'ניהול' של גולדנברג, אושרי מצא הזנחה נפשעת בכל מקום. במושבה שרר מחסור במים למרות שלושת המעינות השופעים מים בתחומיה.⁷⁷ הנטיעות נבלו ויבשו, ובהעדר שמירה אף נעקרו קצתן (אושרי אינו מציין במפורש את העובדה שהדבר נעשה על-ידי גנבים). הבזבוז היה מביש. כל מה שנקנה, נקנה ביוקר רב, ביותר מ-40% ממחירו. אושרי גם גילה גניבה גדולה של אבני בניין מסותתות. הכל ידעו על הבזבוז והגניבות. אך מילאו פיהם מים, מפחד גולדנברג. הם הסתפקו בהתנגדות סבילה, ולא

75 אושרי בראש-פינה אל הירש במקוה-ישראל, 1 בספטמבר 1884, אצ"מ, J41/47. אושרי חתם את שמו Oschry, ואף על-פי-כן, התעקש שייד לקרוא לו 'אושר' (Oscher). בזכרונותיו שיבש שייד בכוונה שמות של אנשים שהיו שנואים עליו.

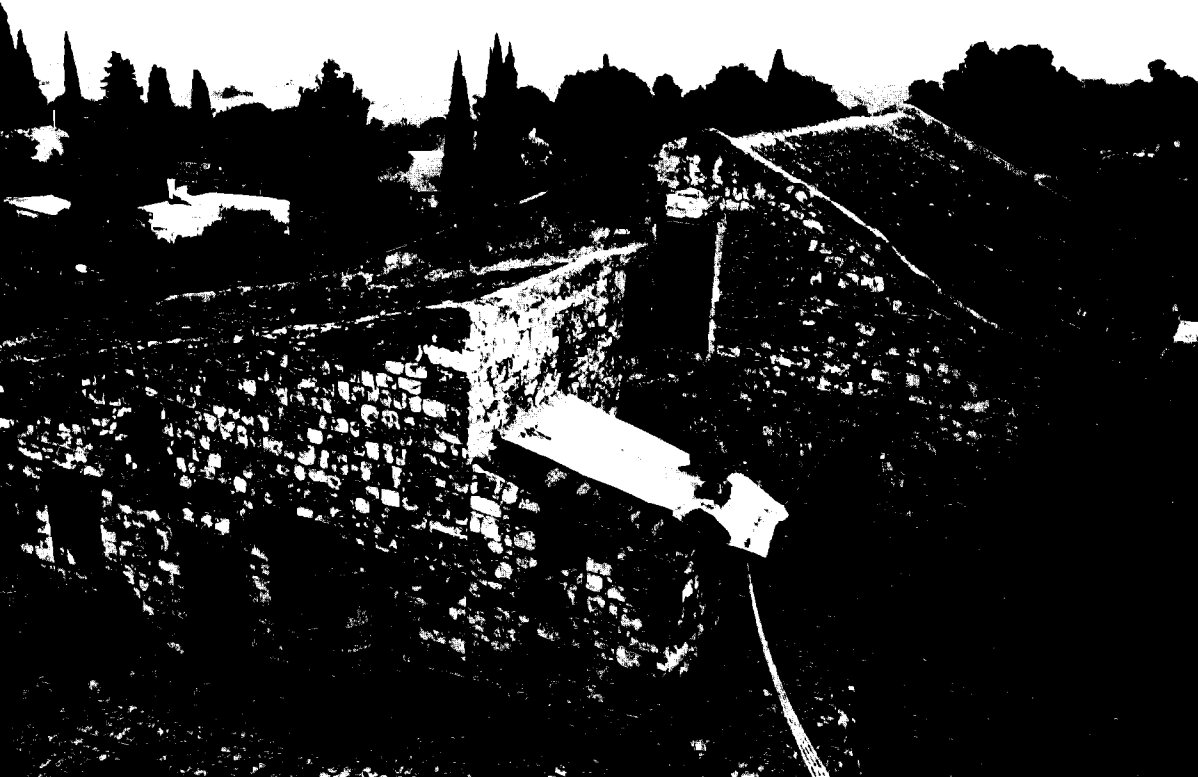
76 שם. הירש הוא שהמליץ למנות את אושרי לאדמיניסטרטור.

77 בשנת 1887 עדיין התבזבוז המים, בהעדר צנרת. כתב איש המושבה: 'לפי ששמעתי גמרה פקידות הקולונייה אומר לעשות לימים יבואו צנורות מקלחין, ראה: הדא הוא (לעיל, הערה 14). עמ' 218.

העזו להתלונן על 'האריה האימתני' הזה, כפי שהגדירו אושרי, ואף על-פי-כן נחשבו בעיני הפקידות ל'מורדים'. אושרי ביקש מהירש שלא יגלה דבר מתוכן המכתב, ובפרט בעניין הגניבות, שצריך עוד בדיקה.⁷⁸

תקופת כהונתו של אושרי היתה קצרה ורצופה הלשנות, סכסוכים ומריבות. על-פי תיאורים שונים אושרי נהג כלפי האיכרים בעריצות, השפילם בכל דרך אפשרית, והעניש וקנס את כל מי שהעז להתנגד לו ולהתלונן עליו לפני וורמסר.⁷⁹ הוא הפסיק לרוב האיכרים את התמיכה החודשית, והאיכרים נאלצו להתקיים 4 חודשים בלי תמיכה. אושרי הגדיש את הסאה בהזמינו למושבה חיילים תורכים לגבות מן האיכרים את מס הרכוש (נורקו).⁸⁰ האיכרים נאלצו להיכנע לפקיד הערמי ולבקש ממנו סליחה ומחילה.⁸¹ כבר בנובמבר 1884 הטיל הבארון על שייד לצאת לראש-פינה ולהשליט שם סדר.⁸² הבארון היה מודע לדרך תפקודו של אושרי בראש-פינה. הוא מצא בו פגם 'המאפיין את רוב הרוסים' — בטחון עצמי מופלג. לדברי הבארון, אושרי הצליח להסתכסך עם כל מי שמעמדו היה רם ממעמדו של מתיישב: תחילה עם וורמסר ועם דיגור, ואחר-כך עם ד"ר שמריה המבורג הרופא, שהבארון שיגר לצפת, על חשבוננו, כדי שיטפל באנשי ראש-פינה. הבארון הודה שהרופא חסר טקט, אך טען שאושרי נהג כלפיו בכסילות. הבארון הציע שיעקב בנשימול יבוא לראש-פינה כפקיד המושבה ואושרי יעבור לראשון-לציון וישרת תחת פיקוחם של יהושע אוסובצקי ושל הירש. הוא הוסיף שאם ילמד לקח ויטיב את דרכיו, אולי יוכל אושרי לשוב לראש-פינה.⁸³ בסופו-של-דבר פוטר אושרי ממישרתו בראש-פינה, ובאפריל 1886 הועבר לזכרון-יעקב, בהסכמתו, על תקן של מורה לצרפתית, בשכר נמוך בהרבה משכרו כאדמיניסטרטור של מושבה.⁸⁴ באותה עת שוחרר הגנן דיגור מן הטיפול בראש-פינה, ובמקומו בא זייל דהה (Deshayes), שגם הוא היה חניך בית-הספר לגננות של וורסאי.⁸⁵ לכאורה היו לאושרי כוונות טובות, אולם התקופה

78 בראש המכתב צוין התאריך 1 בספטמבר 1884 (ראה לעיל, הערה 75) ובסופו — 7 בספטמבר. אושרי לקה בהתקף של קדחת, מלווה בדופק מהיר ובהיותו, כפי שהוא מספר במכתב, ומשום כך התעכבה השלמתו.
79 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 129; שר"ב, האחוזות, עמ' 14-15; שוב, זכרונות, עמ' קיב-קיא; חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 384 ואילך. לדברי חיסין, אושרי היה 'בעל אופי נפלך, מתפרץ, רשע'.
80 לעניין חובת תשלום המסים ראה להלן, והערה 93.
81 על האירוע הזה דיווח מ' טויבנהויז בזה הלשון: 'אבשרהו כי השבוע העבר השלימו אכרי ראש פנה את מנהיגם הארון אשרין [כך גם]. הם התנפלו לרגליו ויבקשוהו סליחתו והוא נעתר לבקשתם ויאות להם. אפס עוד שנים נשארו שלא נעתר להם, אם הם לא יאכו לשאול ממנו מחילה, או ממנו הוא שלא יתפוך סלח למו. אך זאת שמעתי כי מהשנים הללו לקח את הבהמות אשר נתן להם מאת הנדיב והם ברחק גדול. הצבי, א, מא (ג) באלול תרמ"ה".
82 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 129. שייד סיפר כי אושרי לא התעניין במושבה, טיפח לעצמו עדר כבשים וגם עסק במסחר עם ערביי ג'אעונה, ראה: שם, עמ' 131. יש סתירה לגבי תאריך הדחתו של אושרי מראש-פינה. במקום אחד כתב חיסין כי אושרי הודח ונשלח לזמארין כמורה בקיץ 1885, ראה: חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 384-385; וכך גם אצל אהרנסון (לעיל, הערה 2), עמ' 106. אולם במקום אחר כתב חיסין כי בנשימול החליף את אושרי בקיץ 1886, ראה: שם, עמ' 407. גם לפי שייד, הוא עצמו בא לראש-פינה עם בנשימול, עם הגנן החדש ועם העוזר יצחק אמיל אטינגר, בסוף אפריל 1886, ורק אז נערכו חילופי הגברי ואושרי, המפוטר מתפקידו, שולח לזמארין, ראה: שייד (שם), עמ' 132. לא ייתכן שבנשימול החליף את אושרי בקיץ 1885, שכן אותו זמן הוא היה בפריס, כפי שמלמדים המכתבים ששלח משם ביוני-ספטמבר 1885 אל הירש, אצ"מ J41/49.
83 הבארון רוטשילד אל ש' הירש, פריס, 21 באוקטובר 1884, אצ"מ, J41/72; J41/28/30.
84 שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 132. שכרו כמורה בזמארין היה 150 פרנק לחודש, לעומת 250 פרנק שקיבל כפקיד בראש-פינה.
85 שייד ציין כי דהה עבד גם ככורם בספרד. ראה: שייד (שם), עמ' 132. על חילופי הגברי במושבה, ראה: מכתב למר"ל, מיום י"ד בסיוון תרמ"ו, חבצלת, טז, 39 (כ"ט בסיוון תרמ"ו).

ביתו של ר' בן-אריה
בראש-פינה

שבה שימש פקיד הבארון בראש-פינה לא הביאה למושבה ברכה. חיים חיסין כתב כי 'בתקופת כהונתו נבנו במושבה בתים אחדים... והבניינים האלה יאים בהחלט לבונם'.⁸⁶ מינויו של בנשימול במקום אושרי עורר תקוות רבות. כך כתב עורך 'חבצלת':

ראש פינה לא צעדה עוד קדימה באשמת מנהלה הראשון אשר ריב היה לו תמיד את בני המושבה, והם מקוצר רוח נרפים היו ועבודתם לא היתה שלימה, אך עתה הוסר גם המכשול הזה, מנהל אחר טוב ממנו לקח פקודתו והוא במקל נועם ינהלם, גנן מלומד בעצתו ינחם, וגם שטח אדמתם יגדל אי"ה בימים האלה בחסד הנדיב, ונקזה כי עתה יצליחו התושבים בעבודתם וראש פינה תצעד קדימה ותשיג את אחיותיה הצעירות ממנה.⁸⁷

בנשימול⁸⁸ ישב בראש-פינה רק שנתיים, עד 1888, ואחר כך עבר לזכרון-יעקב, ומילא שם את משרתו של וורמסר. גם התקופה שבה שימש בנשימול פקיד הבארון במושבה לא היתה רגועה. ביוני 1888 הודיע שיד למתיישבים כי מעתה יקבלו רק מחצית התמיכה החודשית, כעונש על מרדנותם. שני מתיישבים — יוסף פרידמן ואהרן קלר מצפת — קנו אדמה בראש-פינה בכספם, ואחד גם בנה לו בית בכספו; שיד הוציאם מרשימת מקבלי התמיכה 'על אשר חטאו ולא אבו

86 חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 385. והשווה: שו"ב, האחויות, עמ' 15.

87 חבצלת, טז, 37 (ט"ו בסיון תרמ"ו).

88 Benschimol. רבים כתבו את שמו כן-שימול ואף כן-שמעול, כן-שמעון או כן-שמואל. היה יליד מרוקו וחניך מוסדות חברת כל ישראל חברים. השתלם בפריס. תואר כבעל אופי נוח ורודף שלום. ראה: חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 312. בנשימול היה ידוע חולי, והבארון דאג מאוד למצב בריאותו.

חותמת ועד ראש-פינה

למסור ספרי המקנה מאדמתם ובתייהם — הכתובים בשמותם — על שם הנדיב.⁸⁹ יהושע אוסובצקי היה פקיד הבארון בראש-פינה אחרי בנשימול. כאשר הגיע למושבה, עדיין לא היו ברשותה, לפי חישוביו של אחד המתיישבים,⁹⁰ אלא שליש מאדמות הכפר ג'אעונה, סך-הכל — אדמה עידיית ואדמה זיבורית — כ-16 פדאן, שהם קצת יותר מ-1,750 דונם תורכי. לכל אחת מ-33 משפחות האיכרים שבמושבה היו כ-4.5 הקטאר, שהם פחות מחצי פדאן, כלומר פחות מ-50 דונם. זה היה שטח הקרקע של פלאח ערבי ממוצע. תקופת הפקידות של אוסובצקי בראש-פינה, שנסתיימה בשנת 1897, היתה תקופה של שגשוג והתרחבות, ולמעשה רק בתקופה זו קוימו סעיפי 'ספר המקנה', שנגעו להשלמת הבתים ומבני הציבור, להגדלה ממשית של שטח הקרקע הראויה לעיבוד ולהשלמת תקן הבהמות ובעלי-החיים, כפי שהובטח למתיישבים, בעל-פה ובכתב, בשעה שוויתרו על רכושם לטובת הבארון בסוף 1883, ומסרו את גורלם בידו.⁹¹

המנוחה והנחלה

מכל החובות של אנשי ראש-פינה, המפורטות ב'ספר המקנה', החשובה ביותר היא חובת הציות המוחלט,⁹² בין אם היא מעוגנת בחוק צרפתי זה או אחר ובין אם לאו. אלא שחובה שאין בצדה מנגנון לכפייתה היא חסרת ערך. למנגנון היו 'שיניים': המתיישבים ויתרו על רכושם, דניידי ודלא ניידי, והקנו אותו לבארון בקניין גמור. התמיכה החודשית חיזקה את תלותם בפקידות ובבארון, וכפי שראינו, הענקתה שימשה גם כפרס למי שהפקידות רצתה ביקרו, ומניעתה — כעונש וכאמצעי להתשה ולדיכוי של גילויי התנגדות ליחס השרירותי של הפקיד. בצד התמיכה החודשית וסיוע אד-הוק — בדרך של הקצאת תשומות ואמצעי-ייצור, שיפור ותוספת מבנים ודרכים והגדלת אספקת המים — תפסו מקום חשוב ביותר השירותים הקהילתיים שסיפקה הפקידות: חינוך, עזרה רפואית, שירותי דת, שמירה, הקשר עם השלטונות ותשלום המסים והארנונות. סעיף המסים לא נכלל בהסכם בכתב וגם לא בהסכם בעל-פה. ספק רב אם המתיישבים יכלו לשאת בנטל המסים, וודאי שלא יכלו לשאתו בשנים הראשונות.⁹³ לפיכך, גם איכר שהיה בעל הקרקע וויתר על הקיצבה

89 חבצלת, יח, 32 ("ג בתמו תרמ"ח). פרידמן היה בין קוני אדמות ג'אעונה הראשונים. הוא מכר חלק מן החלקה שלו לקלר, ביום ט"ז בחשוון תרל"ט, ראה: העתק של 'תעודת המקנה', אצ"מ, A164/27.

90 הדא הוא (לעיל, הערה 14), עמ' 217. המחבר חישב את שטח הקרקעות בפדאן ובהקטאר ותרגם לדיסאיטנה.

91 על תחילת דרכו של אוסובצקי בראש-פינה כתב 'בן לוי' מצפת, ביום ח' בטבת תרמ"ט, כי 'לעת-עתה שמחים בר'. הוא הבטיח להיטיב את מצבם ולהרחיב גבולם של מתיישבי ראש-פינה. הוא קנה לכל אחד מן המתיישבים זוג נעליים 'ישטיוועל', כלומר מגפיים) וכן קנה עבורם 60 עבאיות. ראה: חבצלת, יט, 16 (ב' שבסט תרמ"ט).

וראה עוד: שר"ב, האחויות, עמ' 16; כנדל (לעיל, הערה 8), דף כ-כא; חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 389-387.

92 השווה: 'מכתב ההתמסרות' של מתיישבי זמארין שנשלח מחיפה לבארון רוטשילד, 14 באוקטובר 1883, אצ"מ, J15/5001; וכתוב בו, בין השאר: '...בידיך אנחנו, אדמת זמארין היא שלך, אנו מוסרים עצמנו לידך...'

ונדפס אצל: סמטונוב (לעיל, הערה 21), עמ' 88-89; מכתב מאת הבארון אל מתיישבי ראשון-לציון (על-ידי הירש), 17 או 19 באוקטובר 1883; נדפס אצל: לסקוב (לעיל, הערה 7), תעודה מס' 260, עמ' 204, ושם נאמר: 'מלאו את הוראות באי-הכח שלי בקפדנות, ומי שלא יעשה כן תישלל ממנו נדבתי והוא יגורש מן הבתים

שדאגתי לבנות...'; וראה גם: שייד (לעיל, הערה 31), עמ' 76; שאמה (לעיל, הערה 1), עמ' 64-66.

93 רשימת המסים ראה: הדא הוא (לעיל, הערה 14), עמ' 224. הפקיד אושרי החליט להעניש את אנשי ראש-פינה בכך שהזמין חיילים תורכים, בערב שבת, לגבות את מס הרכוש, הוורקו, ישירות מן האיכרים, ראה: שוב,

החודשית, היה נתון לשבט הפקיד ולחסרו, שכן ניתן היה למנוע ממנו הנאה מן השירותים הקהילתיים, שסיפקה הפקידות לכל אנשי המושבה. יחסה של הפקידות 'לעצמאיים', שלא ויתרו על אדמתם, לא היה שונה מיחסה לאיכרים התלויים בה בכל.⁹⁴

התקוממות נגד עריצות הפקיד והגשת תלונות נגדו לפקיד הראשי, או לפריס, נחשבו לעברה חמורה שאין לה מחילה, אפילו צדקו האיכרים בריבם. וורמסר הסביר לשוב: 'אתם מוכרחים להכנע להפקיד שלכם ולבקש מאתו מחילה. ואני מצדי מבטיח לכם נאמנה שבזמן קצר של שניים שלושה חדשים נקח אותו ממושכתכם. יען זהו פרינציפ אצלנו שהפקיד לא יכנע להאכרים אף שהצדק עם אלה האחרונים, מפני שזה נחץ לנו בשביל המשמעת, שאי אפשר בלי זה'.⁹⁵

כך היה גם ב'מרידה' של איכרי ראש-פינה נגד אושרי. שייד נעדר מן הארץ בזמן 'המרידה', והתלונות נגד אושרי הגיעו לוורמסר. וורמסר ציווה על האיכרים להתרפס לפני הפקיד ולבקש ממנו סליחה ומחילה, כדי שיחדש להם את התמיכה.⁹⁶ כאשר בא שייד למושבה להשליט בה סדר ולסלק את אושרי מכהונתו, הוא ענש שניים מראשי ה'מתמרדים', את יהושע בן-אריה ואת דוד הורוץ. בן-אריה נשאר במושבה, אך הורוץ, שהעז לכתוב לשייד מכתב תלונה נגד אושרי, גורש מראש-פינה, ובהיותו בדרכו לפריס, להתלונן לפני הבארון, חלה באלכסנדריה ומת שם בחוליו.⁹⁷

התמיכה החודשית הצילה מרעב את המתיישבים, שלא יכלו להתפרנס מפרי אדמתם ומעבודתם, ובו בזמן, היתה גורם משחית, שהביא לעצלות ולהזנחה, כדברי אחד המתיישבים: 'דעת לנבון נקל כי "התמיכה" אשר יקבלו הקולוניסטים בכל חדש וחדש מעכבת גם כן את הגאולה והתמורה בחיי הקולוניסטים הנחוצות והדרושות הפעם להפרכת מצבם ולהרמת קרנם'.⁹⁸ לדעת הכותב, אחת הסיבות לתלות בתמיכה היתה העובדה שנסות המתיישבים ובנותיהם לא השתתפו כלל בעבודת השרה, ולעתים היתה פרנסת המשפחה תלויה בעבודתו של מפרנס אחד. אולם, הסיבה העיקרית לתלות של המתיישבים בתמיכה היתה ש-5 שנים אחרי היווסד המושבה, עדיין לא היתה לכל איכר אלא מחצית מכסת הקרקע הדרושה לפרנסתו.⁹⁹

'ספר המקנה' של ראש-פינה קבע את גורלה של המושבה לשנים רבות, ועיצב את דמותה. רק

זכרונות, עמ' קטז. שוב כתב שם כי תשלום הוורקו חל על הפקידות לפי חתוזה עם שייד, ולא היא. אולם מכיוון שהאדמה והמבנים היו שייכים לבארון, היתה חובת תשלום המסים מוטלת עליו ממילא. בתקופה העות'מאנית היה תשלום מס הרכוש כעין ראייה לבעלות. בעת המרי נגד וורמסר שלח הפקיד חיילים לגבות מן המתיישבים את מס העסקריה (כופר במקום שרות בצבא) ומסים אחרים, ראה: סמסונוב (לעיל, הערה 21), עמ' 168.

94 דוגמאות ליחס כזה ראה: מ' בן-הלל הכהן, 'נחלה מבהלת', מערב עד ערב, ב, וילנה תרפ"ג, עמ' 88; חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 109.

95 ד' שוב, 'תולדות הישוב בגליל העליון', א"מ לונץ (עורך), לוח ארץ ישראל לשנות התרע"ה-תרע"ו, ירושלים תרע"ה, עמ' 140; שוב, זכרונות, עמ' קטו. אושרי הועבר מכהונתו רק כעבור חצי שנה, ראה במאמרו הנ"ל, עמ' 141. ארלנגר השתבח בכך שאושרי הורחק מראש-פינה אף-על-פי שהתלונות נגדו לא היו מוצדקות. ראה: ארלנגר בפריס אל הירש במקווה-ישראל, 18 במארס 1887; בתוך: לסקוב (לעיל, הערה 7), ה, תעודה מס' 939, עמ' 90. ארלנגר אל ל' פינסקר באודיסה, 8 באפריל 1887, שם, תעודה מס' 956, עמ' 131.

96 שר"ב, האחוות, עמ' 14-15.

97 שוב, זכרונות, עמ' קיז-קיח. עוד מתיישב, יחיאל פישל רובינשטיין, שאושרי הפסיק לו את התמיכה במשך שנה, 'הושב על כנו ושייד הורה להשיב לו כסף תמיכתו', מכתב למר"ל, חבצלת, טז, 39 (כ"ט בסיוון תרמ"ו).

98 הדא הוא (לעיל, הערה 14), עמ' 222. והשווה: 'בחמש שנים של חסות הבארון [1883-1888] לא נעשה ולא כלום להבטחת עתיד המושבה. ומי יודע עד מתי היה נמשך מצב הקיפאון הזה של ראש-פינה לולא הוחלף הפקיד [בנשימול באוסובצקי]', חיסין, מסע (לעיל, הערה 46), עמ' 386.

99 הדא הוא (לעיל, הערה 14), עמ' 222.

בשנת 1888 קיבלו המתיישבים סוס אחד למשפחה ועגלה אחת לכל שתי משפחות, והוסדרה אספקת מים מן המעינות.¹⁰⁰ את תוספת הקרקע – הבסיס לקיומם כעובדי אדמה – קיבלו המתיישבים באיחור, בימי אוסובצקי. לא היה לאיכרים כל שיקול-דעת משלהם לגבי דרך עיבוד האדמה ובחירת הגידולים שעליהם יבססו את פרנסתם. הכל נקבע בהוראות הפקידות והגננים, שהוכוונו מפריס. אפשר שהאימץ על-ידי הברון, בשעה קריטית, הביא למושבה הצלה – כרברי בנדל, 'אולם כל עוד תקותם [להתפרנס מיגיע כפיהם] נשארה מעל ולו פסק הצינור מהנדיב יר"ה כי אז כולם כאחד היו ספו תמו מרעב',¹⁰¹ – אלא שמנוחה זו באה במחיר הנחלה, במחיר הכבוד העצמי ובמחיר התקווה לעצמאות.

